

Knygų įrišų rekonstrukcijų modelių kūrimas kaip dokumentų restauratorių praktinių įgūdžių tobulinimo metodas

Sigitas Tamulis

Vilniaus universiteto bibliotekos Dokumentinio paveldo išsaugojimo skyrius

Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius

sigitas.tamulis@mb.vu.lt

——— Straipsnis skirtas knygų įrišų rekonstrukcijų modelių kūrimo kaip restauratorių praktinių įgūdžių tobulinimo metodui pristatyti. Trumpai apžvelgiama knygrišystės amato istorinės kultūrinės vystymosi tendencijos nuo viduramžių amatų cechų iki rekonstruktorių klubų judėjimo. Aptariama knygos įrišo rekonstrukcijos samprata, apžvelgiamos sąvokos: rekonstrukcija, replika, maketas, simuliacija, pateikiamas vienas iš XV a. knygos įrišo rekonstravimo kaip mokymo pavyzdžių.

Reikšminiai žodžiai: knygrišystės amatas, knygos įrišas, rekonstrukcija, modelis, metodas, dokumentų restauravimas.

*Teorija – kai viskas žinoma, bet neveikia,
 praktika – kai viskas veikia, bet nežinoma kodėl.*
 A. Einstein

Restauratoriaus (konservatoriaus) profesija Vakarų Europoje pradėjo formuotis XIX a. antroje pusėje, o nuo XX a. 3–4 deš. restauravimas dėstomas universitetuose. Po Antrojo pasaulinio karo ši profesija tapo akademinė disciplina, o keletą pastarųjų dešimtmečių restauratorius rengia daugelis pasaulio universitetų, pradedant bakalauro ir baigiant daktarinėmis studijomis.

Straipsnio autoriaus žiniomis, Lietuvoje rengiami tapybos, skulptūros ir sienų tapybos, tekstilės, architektūros ir interjero restauravimo specialistai Vilniaus dailės akademijos (toliau – VDA) Vilniaus fakultete (bakalauro ir magistro programos), VDA Telšių fakulteto bakalaurai studijuoja baldų restauravimą, o Kauno kolegijoje netrumpą laiką veikė molbertinės tapybos ir baldų restauravimo bakalauro programos. Keletą absolventų laidų yra parengęs Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas: Archeologijos katedra – archeologijos specialistus su archeologinių radinių restauravimo specializacija, Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra – paveldosaugos specialistus (magistro programa), o Vilniaus universiteto Chemijos fakultete vykdoma bakalauro studijų programa – konservavimo ir restauravimo chemija; tris dokumentų restauratorių grupes yra parengusi Vilniaus kolegija (bakalauro programa).

Dalis minėtų mokymo įstaigų neturi reikiamų dirbtuvių, įrangos, įrankių, medžiagų bei praktinio mokymo meistrų, o studijų metu atliekamos praktikos laikas per trumpas reikalingiems įgūdžiams suformuoti. Todėl dauguma studijas baigusiu dokumentų restauratorių absolventų įgyja teoretinius konservavimo, restauravimo pagrindus, tačiau jiems trūksta praktinių įgūdžių, amato pagrindų. Restauravimo dirbtuvių kolektyvai pagal esamus poreikius, specializaciją (pvz., knygrišystės) ir gebėjimus restauratorius rengia patys. Praktika parodė, kad vienas iš geriausių būdų kelti restauratorių kvalifikaciją yra rekonstrukcijų (modelių) kūrimas.

Šio straipsnio tikslas yra pristatyti knygų įrišų rekonstrukcijų modelių kūrimą kaip dokumentų restauratorių praktinių įgūdžių tobulinimo metodą. Tikslui pasiekti iškelti šie uždaviniai:

- trumpai apžvelgti knygrišystės amato istorinius, kultūrinius vystymosi bruožus;
- supažindinti su rekonstruktorių sąjūdžio veikla;
- supažindinti su rekonstravimo samprata;
- pateikti vieną iš knygos įrišo rekonstrukcijos modelio kūrimo pavyzdžių.

Knygrišystės amato istorinės kultūrinės vystymosi tendencijos. Rekonstruktorių sąjūdžio pradžia

Vilniaus knygrišių cechasis ir senoji amato samprata. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino kvietimas Vakarų Europos miestų amatininkams įsikurti ir tęsti veiklą Vilniuje ir 1387 m. suteiktos Magdeburgo miesto savivaldos teisės paskatino kurtis miestietiška kultūrai bei amatams. Pirmasis auksakalių cechasis buvo patvirtintas 1495 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro privilegija. Vėliau įsikūrė siuvėjų, barzdaskučių, kalvių, batsiuvių, puodžių ir kiti cechasis. XV–XVI a. cechų kūrimasis rodo, kad pasiektas žymiai aukštesnis profesinis amatų lygis¹.

Lietuvos archyvuose duomenų apie XVI a. Lietuvos knygrišius išliko nedaug, nes Vilniaus magistrato, taip pat ir amatininkų cechų knygos, pražuvo karų ir gaisrų metu. Spėjama, kad Vilniaus knygrišiai susibūrė į cechą XVI a. pabaigoje. Pirmasis išlikęs dokumentas, iš kurio netiesiogiai matyti, kad Vilniuje veikė toks cechasis, yra 1633 m. liepos 20 d. Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vladislovo IV duotoji privilegija mirusio knygrišio Gotardo Reko našlei².

1664 m. birželio 8 d. Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Jonas Kazimieras Vilniaus miesto knygrišių cecho vyresniųjų prašymu suteikia naują Vilniaus miesto knygrišių privilegiją ir potvarkį – kaip cechasis turi veikti ir kaip jo nariai turi elgtis. Privilegijoje paminėta, kad „prieš daug metų Vilniaus knygrišių brolijoje ir ceche buvusi tvarka“. Vil-

1 Libertas Klimka, *Amatai Vilniuje: tradicijos ir šiandiena*, Vilnius: VšĮ Amatų gildija, 2000, p. 2–3.

2 Edmundas Laucevičius, *XV–XVII a. knygų įrišimai Lietuvos bibliotekose*, Vilnius: Mokslas, 1976, p. 118.

niaus miesto burmistrų ir tarėjų suteiktame cecho statuto akte rašoma, kad 1665 m. sausio 28 d. Vilniaus miesto burmistrai ir tarėjai patvirtino knygrišių cecho statutą. Jame pažymima, kad:

Vilniaus piliečiai ir knygrišiai, knygrišių cecho vyresnieji, savo ir kitų to paties amato meistrų vardu papasakojo, kaip praėjusių neramumų – priešų užpuolimo – metu buvo sunaikintos privilegijos bei artikulai, anksčiau mūsų pirmtakų Vilniaus burmistrų ir tarėjų parašyti, paskui Pačios Karališkosios Didenybės patvirtinti ir sustiprinti.³

Statuto punktai nurašyti iš Krokuvos knygrišių cechui duotos privilegijos, o ši buvo savo ruožtu nurašyta iš Vokietijos miestų knygrišių cechų statutų. Viduramžių cechuose egzistavo pakopinė tarpusavio elgsenos ir mokymo sistema: mokinys – pameistrys – meistras. Vilniaus knygrišių cecho statuto ketvirtame straipsnyje nurodoma:

Jei kuris iš pameistrių, tinkamai išmokęs amato kitur, norėtų tapti meistru ar Krokuvoje, ar Vilniuje ir likti čia dirbti, privalo būtinai, kaip to reikalauja Krokuvos ir Vilniaus miestuose, trejus metus dirbti svetur. Grįžęs po trejų metų darbo kitur, turėdamas pažymėjimus tų meistrų, pas kuriuos jis tuo laiku dirbo, ir atlikęs visus stojimo į cechą reikalavimus, gali cecho visuotinio susirinkimo metu prašyti duoti jam atlikti parodomąjį darbą – meisterštiką. <...> Praėjus metams nuo to laiko, kai pameistrys pareiškė norą atlikti meisterštiką, cechas turi duoti jam tokį darbą, kurį jis turi atlikti per šešias savaites. Kaip meisterštiką jis turi įrišti šias pagrindinėje privilegijoje suminėtas knygas:

1. „Cosmographia mundi, Monsteri in folio“ įrišti į odą švariai išpaustais abiejuose kietviršiuose paaukuotais išpaudais, su susuktais segtuvais ir gumburiais; bloko kraštai turi būti papuošti įvairių spalvų taškais rudai dažytame fone;
2. „Capelinus undecem linguarum“ įrišti į kiaulės odą su aklaisiais išpaudais; kietviršiai mediniai, su segtuvais, bloko kraštai dažyti;
3. „Missale Romanum in foliolum aeneis figures Antverpia“, didelio formato, įrišti į odą su gražiai ir švariai išpaustais paaukuotais papuošimais, su paaukuotais bloko kraštais, su gražiais segtuvais ir gumburiais;

3 *Ibid.*, p. 118–119.

4. „Bravarum Romanum in octavo“ – įrišti panašiu būdu;
5. „Hortulus“ ar kitas lenkiškas maldas in octavo, įrišti tokiu pat būdu;
6. „Methodus grammaticas et praeceps minors“ – tokiu pat būdu įrišti į raudoną odą, paaukuoti bloko kraštus, papuošti suktais segtuvais ir gumburiais.⁴

Kaip matome iš statute kandidatui į meistrus keliamų reikalavimų, užduotys sunkiai atliekamos ir šiais laikais. Didelė darbų apimtis – daug knygų per trumpą laiko tarpą; didelis knygos formatas – *in folio*; įvairus medžiagiškumas – mediniai kietviršiai, veršiuko, kiaulės oda; įvairios dekoravimo technikos – bloko kraštų dažymas ir auksavimas, paaukuoti išpauddai odoje; segtuvų ir apkalų pritvirtinimas. Viduramžiais šedevras buvo pavyzdinis meistro moralinis ir socialinis įvertinimas, amatas reiškė meistriškumą, o meistriškumas – meną⁵.

Istorikų surinkti duomenys rodo, kad XVI a. Vilniuje dirbo ne mažiau kaip 14, o XVII a. – 22 knygrišiai⁶. XVIII a. knygrišių cecho veikla sunyksta, o 1893 m. carinės Rusijos valdžia amatininkų cechus panaikina visai. Dingsta amatininkų luomas, amatininkas tampa individualiu gamintoju arba smulkiosios pramonės darbininku. Rankų darbas užleidžia vietą mašininei gamybai, dirbtuvė – fabrikui. Knygas pradėta įrišinėti mašinomis. Menišškai buvo rišamos tik užsakomos reprezentacinės vienietinės knygos.

Modernioji amato samprata. XIX a. antroje pusėje Anglijoje susikuria menininkų judėjimas *Arts and Crafts Movement* (Meno ir amatų sąjūdis), kurio įkūrėjai ir lyderiai A. W. N. Puginas, W. Morrisas, J. Ruskinas teigė, kad masinės gamybos dirbiniai dėl pramoninio darbo nekūrybiškumo prarado estetinę vertę, kvietė grįžti prie rankų darbo, atgaivinti amatus. Atkreiptas dėmesys ir į knygos estetiką, kurti nauji šriftai, tobulintas iliustravimo menas⁷. Prasidėjo viduramžiškojo meno ir liaudies amatų atgimimas. Amatų sąjūdis pasiekė Rusijos imperiją ir Lietuvą. 1893 m. Vilniuje įsteigtos techninio piešimo ir braižybos klasės amatininkams. 1913 m. vilniečių dailininkų Ivano Rybakovo, Ferdinando Ruščico, Antano Žmuidzinavičiaus ir kitų inteligentų iniciatyva įsteigta Vilniaus draugija naminei pramonei ir liaudies dailei remti. Draugijos įstatuose minimi siekiai išsaugoti tradicines

4 *Ibid.*, p. 119–120.

5 Aronas Gurevičius, *Viduramžių mąstymo kategorijos*, Vilnius, 1989, p. 183.

6 *Ibid.*, p. 121.

7 Ernst Hans Gombrich, *Meno istorija*, Vilnius: Alma littera, 2014, p. 535–555.

amatų šakas ir plėtoti naujas, steigti specialias mokyklas, piešimo klases ir pavyzdines dirbtuves, rengti instruktorius⁸. Amatai išsiskyrė į dvi grupes: pirmieji – profesionalūs tapo taikomojo dekoratyvinio meno dalimi; antrieji – liko tradiciniais kaimo amatais. Sąvokos „amatininkiškas“, „meistriškumas“ ir „menas“ išsiskyrė ir pasikeitė vietomis: „meistriškumo“ sąvoka pasidarė veikiau meno požymis, o „amatininku“ imta vadinti žmogų be talento, kuris stokoja meistriškumo⁹.

XX a. pirmoje pusėje Lietuvoje susiformavo etniškasis (tautinis) liaudies amatų stilistikos tipas, vyravo kaimo kultūros elementai. Kaune 4 deš. pabaigoje individualiai dirbo apie 30 knygrišių ir kelios didesnės knygrišylos. Buvo rišama masinė, pigi knygų produkcija. Padėtis pradėjo keistis, kai 1934 m. Tadas Lomsargis (1905–1942) išvyko į Prahos valstybinę grafikos mokyklą studijuoti knygrišystės. Pirmuosius dvejus metus mokėsi knygrišystės amato, trečiaisiais ir ketvirtaisiais – meninio knygos įrišimo. 1938 m. baigęs studijas T. Lomsargis Valstybinėje amatų mokykloje Kaune dėstė knygrišystės istoriją, medžiagų technologiją, odos puošybos ir auksavimo dalykus, mokė viršelių puošybos kompozicijos, vadovavo praktikos darbams. Profesionalios meninės knygrišystės pradininkas įrišo apie 60 knygų. Odiniai jo knygų įrišimai yra chrestomatiniai lietuviško *art deco* pavyzdžiai¹⁰.

Tuo tarpu Lenkijai priklausiusiame Vilniuje amatininkai pratęse miestietišką senųjų amatų cechų tradiciją: buvo atkuriami, tvirtinami cechų statutai, šventinamos cechų vėliavos, atstatoma pakopinė mokymo bei darbinių santykių sistema. Pagal Vilniaus amatų rūmų 1933 m. duomenis, amatai suskirstyti į šešias grupes: statybos, medienos, audimo, metalo, maisto ir odos, kuriai ir priskirtas knygrišystės amatas. Iš viso odos grupės cechui priklausė 177 nariai, kiek iš jų vertėsi knygrišystės amatu – nežinoma¹¹. 1919 m. atkurto Stepono Batoro universiteto Menų fakultete veikė profesionali Šrifto meno ir knygrišybos studija, kurią įkūrė ir jai iki 1929 m. vadovavo prof. Bonaventura Lenartas¹². Prasidėjus Antrajam pasauliniui karui ir

8 Lijana Šatavičiūtė, „Amatų sąjūdis XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Lietuvoje: tautinis aspektas“, in: *Meno istorija ir kritika. Menas ir tapatumas*, Kaunas, 2008, Nr. 4, p. 89–90.

9 Aronas Gurevičius, *op. cit.*, p. 183.

10 Tadas Lomsargis: *biografija, kūriniai, dokumentai, laišškai, užrašai*, sud. Leonas Gudaitis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995, p. 13–42.

11 Indrė Rutkauskaitė, „Amatų įpaveldinimas Vilniuje“: Magistro darbas, Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Vilnius, 2006, p. 15.

12 Linas Spurga, „Šiuolaikinė vakarų kaligrafija“: Magistro darbas, Vilniaus dailės akademija, Vilnius, 2017, p. 25.

sovietinei okupacijai, tiek lietuviškoji tautinė, tiek vilnietiškoji cechų amatų tradicija sunyksta.

„Tarybinės liaudies meistras“ – tautodailininkas. Sovietmečiu (1940–1990) amatininkų dirbtuvės nacionalizuotos, sukurtos artelės, kooperaciniai susivienijimai, išnyko amatininko sąvoka, įvesti nauji terminai: „tarybinės liaudies menas“, „tarybinės liaudies meistras“, „liaudies meistras“. 1966 m. įkurta LTSR liaudies meno draugija – savotiškas „liaudies amatų cechą“, tačiau skirtingai nuo cechų, tai buvo ne savivalda, o valdoma nomenklatūrinė struktūra, kurioje amatas buvo „kūryba“, o amatininkas – „liaudies meistras“. Liaudies meistrui galėjo tapti žmogus, neturintis dailininko diplomo¹³. Draugijos nariams buvo suteikiama įvairių privilegijų: kūrybinės dirbtuvės, parodų salės, specializuotos dovanų, meno dirbinių ir suvenyrų parduotuvės. Dalis „liaudies meistrų“ dirbo Dailės fondo gamybinuose kombinateuose: „Dailė“, „Tulpė“, „Žilvitis“, „Minija“ ir kt.; kūrė gaminių etalonus, kurie vėliau buvo tiražuojami. „Liaudies gaminių“ etalonus tvirtindavo meno tarybos¹⁴. Dalis liaudies amato meistrų dėl akademinio meno įtakos tapdavo tautodailininkais. Kaip savo straipsnyje konstatuoja Vytenis Rimkus:

šiandieninis liaudies menas yra toli gražu ne vien valstiečių, ne vien kaimo žmonių kūryba: tik kas dešimtas tautodailininkas yra kaimietis. Kone kas trečias, ketvirtas tautodailininkas turi aukštąjį išsilavinimą.¹⁵

Knygrišytės amatas apsiribojo odinių suvenyrinių knygelių, „svečių“ knygų (be teksto), aplankų dokumentams (padėkos ar garbės raštams), fotoalbumų gamyba mažais tiražais¹⁶. Nepaisant sovietinės sistemos kontrolės, buvo nepriklausomų meistrų entuziastų, kurie neatsisakė kūrybinės laisvės ir toliau tęsė senąsias paprotinės amatininkystės tradicijas.

Amatas kaip restauravimo proceso dalis. Senosios miestų ir dvarų amatininkystės tradicija pradėjo atgimti, kai prie didžiųjų Lietuvos muziejų ir bibliotekų pradėta steigti restauravimo dirbtuves. Restaurato-

¹³ Indrė Rutkauskaitė, *op. cit.*, p. 20–21.

¹⁴ „Lietuvos dailė 1945–1990“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, [interaktyvus], [žiūrėta 2018-10-09], <http://www.vle.lt/Straipsnis/Lietuvos-daile-1945%E2%80%931990-117590>.

¹⁵ Vytenis Rimkus, „Liaudies menas – sudėtinė kultūros dalis“, in: *Lietuviškų suvenyrų simbolių paieška*, sud. Valentinas Jazerskas, 2010, p. 7–13.

¹⁶ „Lietuvos dekoratyvinė dailė. Odos dirbiniai 1945–1961“, in: *Lietuvos taikomoji dekoratyvinė dailė*, [interaktyvus], [žiūrėta 2018-10-09], <http://www.tdaile.lt/Laikotarpiai/Laikotarpis4561.htm>.

riaus darbo specifika reikalauja ne tik teorinių konservavimo, restauravimo, chemijos, mikrobiologijos, kultūros istorijos žinių, bet ir gebėti atlikti mokslo tiriamąjį darbą, įvaldyti amato praktines technologijas, atlikti restauruojamo objekto dalinę ar visą rekonstrukciją. Amatas tampa restauravimo (rekonstrukcijos) proceso dalimi. Vilniuje 1946 m. įsteigtos pirmosios Lietuvoje tapybos restauravimo dirbtuvės, vėliau, keletą kartų praplečiant veiklos funkcijas, reorganizuotos į Lietuvos dailės muziejaus Prano Gudyno restauravimo centrą (1979), kuriame veikia tapybos, grafikos, tekstilės, keramikos, skulptūros, polichrominės medžio skulptūros ir rėmų, baldų, metalo, archeologinių dirbinių restauravimo dirbtuvės¹⁷. 1969 m. įkurtas dokumentų restauravimo skyrius Vilniaus universiteto bibliotekoje. 1971 m. jame pradėjo dirbti Cezaris Poliakevičius, vėliau Jonas Daunoravičius, Ferdinandas Saladžius ir kiti knygrišiai. Atsirado knygrišio restauratoriaus specializacija. Nepaisant didelės kadrų kaitos, susiformavo savita knygrišystės amato „mokykla“. Restauravimo skyriai kūrėsi: 1975 m. – Lietuvos mokslo akademijos Vrublevskių bibliotekoje, 1979 m. – Nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje, 1995 m. – Lietuvos centriniam archyve¹⁸. 1991 m. kultūros ministro įsakymu įsteigta Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių restauratorių atestavimo komisija. 1999 m. rudenį pirmą kartą atestuoti dokumentų restauratoriai – knygrišiai. 2008 m. Lietuvos Respublikos kultūros ministro įsakymu patvirtinti kilnojamųjų kultūros vertybių restauratorių atestavimo komisijos nuostatai. Vėl susidarė „cechinė“ pako-pinė restauratorių mokymo (restauratorius rengia restauravimo dirbtuvės), darbo kontrolės (restauratorius dirba vadovaujamas aukštesnės kategorijos restauratoriaus) ir apmokėjimo sistema (priklauso nuo kategorijos)¹⁹.

Nuo amato demonstravimo iki eksperimentinės archeologijos.

Amatų demonstravimo pradžia galime laikyti, kai 8 deš. pradėtos organizuoti „liaudies“ amatų dienos. Nuo 1971 m. įvairiuose Lietuvos miestuose jų surengta apie dvidešimt. Pavyzdžiui, 1973 m. vykusioje amatų šventėje

¹⁷ Janina Lukšėnienė, Jūratė Senvaitienė, „Lietuvos dailės muziejinių vertybių restauravimo centro indėlis į kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugą“, in: *Lietuvos kultūros paveldo restauravimo institucijų 50-mečio konferencijos medžiaga*, Vilnius, 2000, p. 38–41.

¹⁸ Algirdas Plioplys, „Dokumentų restauravimas Lietuvos bibliotekose“, in: *Lietuvos kultūros paveldo restauravimo institucijų 50-mečio konferencijos medžiaga*, Vilnius, 2000, p. 46–48.

¹⁹ Lietuvos Respublikos kultūros ministro įsakymas, „Dėl kilnojamųjų kultūros vertybių restauratorių atestavimo komisijos nuostatų sudarymo“, in: *Teisės aktų registras*, [interaktyvus], [žiūrėta 2018-10-09], <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.DB64EC66F18A/hTRnSmMTxa>.

Vilniuje dalyvavo medžio drožėjai, pynėjai, klumpdirbiai, audėjai, mezgėjai, verpėjai, puodžiai ir kt. Vyko prekyba, konkursai, buvo renkamas puodžių puodžius, kalvių kalvis²⁰. Nuo 1979 m. sistemingi archeologiniai kasinėjimai Valstybinio Kernavės kultūrinio rezervato teritorijoje, kuriuos pradėjo Regina ir Pranas Kulikauskai, vėliau tęsė Aleksas Luchtanas bei grupė muziejininkų ir rekonstruktorių entuziastų, sudarė prielaidas gyvosios ir eksperimentinės archeologijos judėjimams atsirasti. 1998 m. rugsėjo mėnesį į Biskupino IV gyvosios archeologijos festivalį Lenkijoje garbės svečio teisėmis buvo pakviesta grupė Lietuvos eksperimentinės archeologijos entuziastų, muziejininkų bei kultūros darbuotojų. Tai paskatino organizuoti tokias šventes ir Lietuvoje. 1999 m. liepos mėnesį įvyko du pirmieji renginiai vienu metu – tarptautinis eksperimentinės archeologijos festivalis „Gyvosios archeologijos dienos Kernavėje“ ir „Viduramžių šventė“ Trakų pusiasalio pilyje, kurios vyksta beveik kasmet iki šių dienų. Po metų, 2000-aisiais, surengtos senųjų amatų šventės Rumšiškėse (Lietuvių liaudies buities muziejus), Šiauliuose (Šiaulių „Aušros“ muziejus), Nidoje (Kuršių nerijos istorijos muziejus). Judėjimas išplito po visą Lietuvą²¹. Kūrėsi rekonstruktorių klubai ir amatų gildijos: VšĮ „Amatų gildija“ (2001), eksperimentinės archeologijos klubas „Pajauta“ (2002), „Auksakalių gildija“ (2002), „Vilniaus puodžių cechasis“ (2003), „Vilniaus knygrišių gildija“ (2003) ir kt. Šalia archajiškų (neolitas – vėlyvieji viduramžiai) amatų atgimė ir miesto amatai.

2007 m. Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato kolektyvas surengė Pilies festivalį, pristatiusį renesanso ir baroko laikų dvaro materialinę kultūrą. 2009 m. VšĮ „Amatų gildija“ festivalį perorganizavo į beveik kasmetinę Šv. Baltramiejaus amatų mugę, paminint pirmojo LDK auksakalių cecho įkūrimo datą 1495 m. rugpjūčio 24-ąją – Šv. Baltramiejaus dieną²². Tais pačiais metais grupė amatininkų, archeologų, restauratorių, dailininkų ir kitų entuziastų subūrė rekonstruktorių klubą „Dvaro meistrai“, kurio pagrindinis tikslas – atkurti Vilniaus miesto cechų amatus bei replikuoti ir rekonstruoti jų gaminius bei darbo procesus. 2012 m. pagal Vilniaus dailiųjų amatų, etnografinių verslų ir mugių programą klubo iniciatyva kartu su Vilniaus dailiųjų amatų asociacija įkurtos „Senųjų amatų dirbtuvės“. Tai – audė-

20 Indrė Rutkauskaitė, *op. cit.*, p. 23.

21 Jonas Vitkus, „Gyvoji archeologija“ Valstybiniame Kernavės kultūriniame rezervate, in: *Lietuvos valsčiai. Musninkai. Kernavė. Čiobiškis*, Vilnius: Versmė, 2005, p. 52–63.

22 Libertas Klimka, *op. cit.*, p. 2–3.

jo, stiklo papuošalų gamintojo, kapšiaus (dirbinių iš odos), dirbinių iš kaulo, knygrišio, popieriaus marmuravimo ir kitokios gyvosios dirbtuvės, kuriose eksponuojami darbo įrankiai, rekonstruojami dirbiniai, matomas darbo procesas, vyksta mokymai, paskaitos, seminarai, rekonstrukcijų parodos.

Amatininkus rekonstruktorius jungiančios minėtos organizacijos pamažu įtraukia į studijų procesą. Tobulinant archeologijos studijų Vilniaus universitete programą, nuo 2005–2006 m. magistro studijų studentams buvo pasiūlytas eksperimentinės archeologijos kursas, kurį sudaro teoriniai užsiėmimai, pristatantys tyrimo metodą, ir praktiniai užsiėmimai, supažindinantys su senosiomis technologijomis. Studentai savarankiškai bando pasigaminti archeologinio radinio rekonstrukcijas, tačiau dėl dirbinių bei medžiagų įvairovės, laiko stokos, silpnos materialinės bazės ir meistrų stokos suformuoti gerus amatininko įgūdžius praktiškai neįmanoma. Rekonstruojamo amato ar dirbinio gamybos specifika reikalauja siauros specializacijos ir daugiau laiko. Prof. Aleksiejus Luchtanas mini, kad yra dėkingas savo kolegoms rekonstruktoriams, amatininkams, kurie aukodami savo laiką, medžiagas geranoriškai talkina praktiniuose užsiėmimuose, konsultuodami padeda studentams atlikti savarankiškus eksperimentus²³.

Vilniaus knygrišių gildija – knygrišystės amato tęsėja. Nuo 2000-ųjų gyvosios istorijos festivaliuose ir mugėse parodomoseje edukaciniėje veikloje knygrišystę pristato R. Supranavičius, nuo 2007-ųjų – ir S. Tamulis. Renginiuose pagal galimybes demonstruojami knygrišybės darbo procesai, susipažįstama su viduramžiais naudotomis medžiagomis bei įrankiais, bendraujama su Lietuvos ir kaimyninių šalių amatininkais rekonstruktoriais, įgaunama patirties.

2001 m. III meninės knygrišybės parodoje *Knyga* prisimintos Lietuvos profesionaliosios meninės knygrišybės pradžia bei raida, įvertinta dabartis, pristatyta šiuolaikinė meninė knyga. Dalyviams buvo skaitomos paskaitos, surengti knygrišių klubo vakarai, veikė T. Lomsargio meniškai įrištų knygų paroda, aplankyta K. Varnelio biblioteka. Įvertinę šiuolaikinės knygrišystės būklę, 2002 m. knygrišystės meistras Manne Dahlstedtas, Lisa Bertelman ir Švedijos institutas organizavo Lietuvos, Latvijos, Estijos me-

²³ Aleksiejus Luchtanas, „Eksperimentinė archeologija Vilniaus universitete“, in: *Eksperimentinė archeologija. Lietuvos materialaus paveldo rekonstrukcija*, t. II, Vilnius: Akademine leidyba, 2017, p. 22.

nininkams knygrišystės kursas „Istorinė knygos struktūros, siuvimo metodų ir kaptalų analizė“ bei „Prancūziška knygos įrišimo technika“ Leksando liaudies amatų mokykloje Švedijoje. Į kursus buvo pakviesti šeši atstovai iš Lietuvos, iš kurių keturi meninės odos dailininkai ir du Vilniaus universiteto bibliotekos Restauravimo skyriaus darbuotojai knygrišiai restauratoriai R. Supranavičius ir S. Tamulis. Kursų metu, be knygrišystės amato teorinių bei praktinių užsiėmimų, susipažinta su profesionaliais knygrišio įrankiais, puikia profesinės, metodinės literatūros biblioteka ir mokyklos fojė nuolat veikiančia knygų įrišų rekonstrukcijų modelių ekspozicija²⁴, kuri padarė didžiulį įspūdį. Kilo idėja sukurti panašų knygų įrišų rinkinį Lietuvoje. 2003 m. gegužės 22 d. vienuolika knygos restauratorių – iš Vilniaus universiteto bibliotekos Cezar Poliakevič, Jonas Daunoravičius, Rimas Supranavičius, Sigitas Tamulis, iš Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskijų bibliotekos Gražina Smaliukienė, Edita Keršulytė, Laima Burneikienė, Tatjana Belogurskaja, iš Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Aušra Vaitiekūnaitė, Raimunda Vasiliauskienė, Elona Marija Ložytė – bei du dailininkai odininkai Rimas Dūda ir Ferdinandas Saladžius įsteigė Vilniaus knygrišių gildiją, VU rektoriaus įsakymu registruotą VU bibliotekoje. Gildijos narių tikslas – tęsti knygrišystės amato tradicijas, populiarinti jį visuomenėje, kelti narių meistriškumą, gaminti rekonstrukcijas, rengti seminarus, stažuotes, simpoziumas ir organizuoti knygrišystės parodas²⁵.

Knygų įrišų rekonstrukcija. 2010 m. Vilniaus universiteto bibliotekos restauravimo dirbtuvėse Valdovų rūmų administracijos užsakymu reprezentaciniams ir edukaciniams tikslams atliktos trys pirmosios XVI a. knygų įrišų rekonstrukcijos pagal Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto knygų rinkinio atrinktas knygas. Pirmieji bandymai parodė, kad knygrišiai restauratoriai turi gerus darbo įgūdžius, tačiau dar trūksta šiuolaikinių metodologinių knygų įrišų rekonstravimui reikalingų žinių bei įrankių [1 il].

Per 2014–2015 m., remiant Lietuvos kultūros tarybai, S. Tamulis sukūrė I–XVI a. kodeksinių knygų įrišų rinkinį – iš viso 20 knygų. Kiekvienos istorinės konstrukcijos Egipto ir Etiopijos koptų, Bizantijos, Karolin-

²⁴ Snieguolė Misiūnienė, „Vilniaus knygrišių gildija: tradicijos ir tęstinumas“, in: *Tarp knygų*, Vilnius, 2005, Nr. 12, p. 13–14.

²⁵ *Vilniaus knygrišių gildijos įstatai*. Originalus dokumentas saugomas Vilniaus knygrišių gildijos būstinėje.

1.
Liber inscriptionum hospitalium / Lankytojų knyga, viršutinis kietviršis, XVI a. knygos įrišo rekonstrukcija, Lenkija–Lietuva, aut. Cezar Poliakevič, 2010, Raimondo Malaiškos nuotrauka

Liber inscriptionum hospitalium / Visitors' book, upper board. Reconstruction of a 16th century binding, Poland – Lithuania. Cezar Poliakevič, 2010

gų, romanų, gotikos, Renesanso epochų knygą sudaro du egzemplioriai. Pirmasis egzempliorius atspindi knygos vidinę struktūrą, atskirų knygos elementų tvirtinimą, antrasis – įrištą ir papuoštą knygą, kuri atspindi viršelio ir segtuvų konstrukciją, medžiagiškumą bei puošybos stilistiką [2, 3 il.]. 2015 m. spalio 14 d. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje surengtoje parodoje *Knygos anatomija: I–XVI a. knygų įrišų (re)konstrukcijos* buvo eksponuojami ne tik knygų įrišai, bet ir knygrišio darbo, puošybos, auksavimo įrankiai bei rankų darbo senovine technika išdirbtos įvairių rūšių odos iš Lietuvos, Lenkijos, Baltarusijos, Prancūzijos ir JAV, pagamintos puošybos įrankių replikos. Rišdamas šias knygas S. Tamulis rėmėsi garsiąja J. A. Szirmai monografija *The archaeology of medieval book-binding*²⁶, taip pat kitais ikonografiniais šaltiniais. Be to, *de visu* peržiūrėjo VU bibliotekos inkunabulų fondą (apie 300 knygų), Žygimanto Augusto knygų rinkinį, dalį paleotipų fondo²⁷.

2016 m. rugpjūčio 24 – rugsėjo 20 d. Senųjų amatų dirbtuvėse surengta tikslinė jau minėto rekonstrukcijų rinkinio paroda Europos archeolo-

²⁶ J. A. Szirmai, *The Archeology of Medieval Bookbinding*, Farnham, Burlington, 2009.

²⁷ „Knygos anatomija: I–XVI a. knygų įrišų (re)konstrukcijų paroda“, in: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos internetinė svetainė, [interaktyvus], [žiūrėta 2018-10-09], <http://www.mab.lt/archyvas/1624/1550>.

2.
Knyga-kapšas, XV a. knygos įrišo atviro tipo struktūrinis rekonstrukcijos modelis, Vokietija, aut. Sigitas Tamulis, 2015, Raimondo Malaiškos nuotrauka

Girdle book. Open-type structural reconstruction model of a 15th-century binding, Germany. Sigitas Tamulis, 2015

3.
Knyga-kapšas, XV a. knygos įrišo rekonstrukcijos modelis, Vokietija, aut. Sigitas Tamulis, 2015; Knygos segtuvai ir apkalai, aut. Marius Žuramskas, Raimondo Malaiškos nuotrauka

Girdle book. Reconstruction model of a 15th-century binding, Germany. Sigitas Tamulis, 2015. Book clasps and fittings, Marius Žuramskas

gijos asociacijos (EAA) kongreso Vilniuje dalyviams. Kongrese dalyvavo apie 1500 mokslininkų iš 49 šalių. Paroda sulaukė didelio dalyvių susidomėjimo.

Nuo 2016 m. į rekonstruktorių judėjimą įsitraukė VU bibliotekos restauratorė Ieva Rusteikaitė. Kursų Ispanijoje metu²⁸ ji nagrinėjo XV–XVI a. Pirėnų pusiasalio knygų įrišų archeologiją, tyrinėjo žydų, arabų ir Vakarų krikščioniškosios knygrišystės tradicijų sąsajas. 2017 m. dalyvavo Montefiaskonėje Barbarigo seminarijos bibliotekoje (Italija) vykstančioje vasaros konservavimo (restauravimo) mokymų programoje²⁹, kurioje kartą per metus į praktinius mokymus susirenka restauratoriai ir knygrišiai iš viso pasaulio. I. Rusteikaitė įrišo puikų XIV a. itališką archyvinį struktūrinį (su skersiniais pjūviais) knygos įrišo modelį *Slapta Pepo Degli Albizzi aps-*

28 „XV–XVI a. knygos įrišų tipai: nustatymas, struktūriniai bruožai ir konservavimas-restauravimas“. Vad. Arsenio Sanchez Hernampérez (Nacionalinė Ispanijos biblioteka). Sant Pere de les Puelles vienuolyno Dokumentų restauravimo dirbtuvės, Barselona, Ispanija. 2016 m. birželio 2–4 d., [interaktyvus], [žiūrėta 2018-10-09], <http://www.culturabeneditines.es/la-encuadernacion-del-siglo-xv-xvi-identificacion-y-restauracion/>.

29 *The Montefiascone Conservation Project*, [interaktyvus], [žiūrėta 2018-10-09], <http://monteproject.co.uk/en/>.

4.
Apskaitos knyga, XIV a.
archyvinis knygos
įrišo pusiau atviro tipo
struktūrinis modelis su
skersiniu pjūviu, Italija,
aut. Ieva Rusteikaitė,
2017, Ievos Rusteikaitės
nuotrauka

Ledger book. Cutaway
archival structural
model of a 14th-century
binding with a cross-
section. Italy. Ieva
Rusteikaitė, 2017

kaitos ir atsiminimų knyga [4 il.]. Mokymus vedė Niujorko medicinos akademijos bibliotekos restauratorius Scottas W. Devine'as. Ten pat 2018 m. praktinio seminaro „Dirck de Bray ir daugiau“ metu įrišo 5 pergamentinio įrišo modelius. Mokymus vedė Anne Hillam ir Maria Fredericks (Niujorko Morgano bibliotekos ir muziejaus restauratorė). Įgytas praktines žinias I. Rusteikaitė tų pačių metų gruodžio 1 d. surengtame praktiniame seminare „Pergamentinis knygos įrišas pagal Dirck de Bray „TRUMPA MOKYMA APIE KNYGŲ ĮRIŠIMA“ (1658 m., Harlemas, Olandija)“ perteikė Vilniaus knygrišių gildijos nariams ir kitiems dalyviams.

Šiuo metu VU bibliotekoje rengiama knygų įrišų rekonstrukcijų modelių kūrimo metodika, kuriama restauratorių kvalifikacijos kėlimo programa, kaupiama materialinė bazė.

Knygos įrišo rekonstrukcijos samprata

Knyga kaip žmonijos materialinės kultūros produktas apima daugybę amatų (profesijų) bei gamybinių technologijų: autoriaus mentalinis kūrinys, pergamento ir popieriaus gamyba, rašymas ir iliustravimas, šrifto liejimas, spaudos plokščių raižymas, šrifto rinkimas ir spausdinimas, odos išdirbimas, knygos įrišimas, apkalų ir segtuvų gamyba ir kt. Todėl knygos

įrišo archeologijos tyrimas yra kompleksiškas, apimantis ne tik tiesioginius, pirminius objekto požymius – formą, dydį, struktūrą, medžiagiškumą, susidėvėjimą, bet ir knygrišybos bei puošybos darbo procesus, naudojamus įrankius, gretutinių amatų senųjų gamybos technologijų įtaką ir kitus aspektus.

Lietuviškoje mokslinėje literatūroje geriausiai pagrindinius eksperimentinės archeologijos kaip tyrimo metodo terminų ir sąvokų apibrėžimus apibendrina Virginija Rimkutė³⁰. Anot jos:

Archeologijos duomenys – siaurąja prasme tai dirbiniai, turintys tikslingos žmogaus veiklos žymių (darbo įrankiai, ginklai, papuošalai, nusidėvėjimo žymės ant dirbinių paviršiaus ir pan.).

Archeologinis eksperimentas – procesiškas praeities reiškinių pažinimo būdas, vykdomas tyrėjo kontroliuojamomis sąlygomis.

Patyrimas – žinių apie praeitį formavimo būdas, paremtas asmenine patirtimi, replikuojant ar simuliuojant archeologinius reiškinius.

Rekonstrukcija – archeologinio objekto kopija arba imitacija. Kaip procesas – pradinės tiriamojo objekto būklės atstatymas arba imitavimas.

Replika (kopija) – archeologinio dirbinio rekonstrukcija, išlaikant originalų archeologinio objekto mastelį, medžiagas, gamybos technologijas.

Maketas (modelis) – sąvoka naudojama, kai originalo ypatybės žinomos tik iš dalies – pvz., iš piešinių, graviūrų ir kt.

Simuliacija – tam tikro veiksmo arba proceso atkartojimas arba imitavimas.³¹

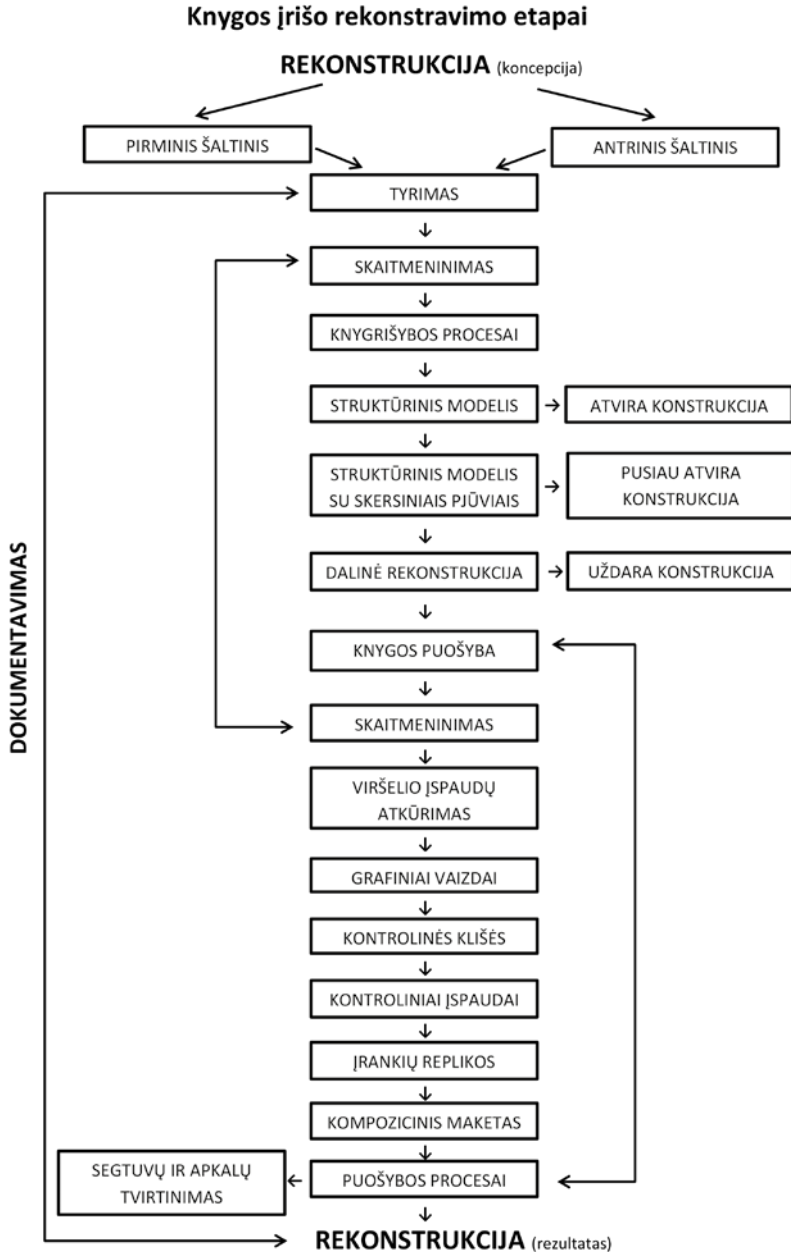
Pastaruoju metu archeologija dažnai apibūdinama ne pagal tyrimo objektą, bet pagal naudojamus tyrimo metodus ar tiriamus šaltinius. Amerikiečių mokslo filosofijoje archeologija galime vadinti ir visas žmonių sukurtos kultūros liekanas. Tuomet žodis „archeologija“ yra vartojamas kaip žodžių „senienos“ ar net „moksliniai tyrimai“ sinonimas³².

Geriausias žinių apie knygos praeities technologijas fiksavimo būdas ir praktinių įgūdžių formavimas yra įrišų replikų bei rekonstrukcijų (modelių) kūrimas. Knygos įrišo replikavimas labai retai pasitaikantis, bran-

³⁰ Virginija Rimkutė, „Eksperimentinė archeologija kaip tyrimo metodas“, in: *Metodai Lietuvos archeologijoje. Mokslas ir technologijos praeičiai pažinti*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 685–722.

³¹ *Ibid.*

³² Rimvydas Laužikas, „Archeologija kaip komunikacija“, in: *Lietuvos archeologija*, t. 32, 2007, p. 31–50.

5.
Knygos įrišo rekonstravimo etapai, schema,
Raimondo Malaiškos nuotrauka

Reconstruction stages of a book binding. Diagram

gus procesas, dažnai skirtas demonstruojant pakeisti (apsaugoti) originalą. Rekonstrukcijos modelis kuriamas remiantis būdingiausiais, dažniausiai pasitaikančiais pasirinktos epochos knygų įrišų struktūros, konstrukcijos elementais, naudojamomis medžiagomis ir puošybos stilistika. Pavyzdžiui, Karolingų epochos knyga: nedidelis formatas, knygos bloko lapai – pergamentas, ryšiai – alūninio išdirbimo odos dirželiai, kietviršiai – bukas arba ažuolas, kietviršių storis – 0,9–1 cm, dažniausiai naudojama oda – zomšas, segtuvai – lieto žalvario kilpelės, puošyba – nepuošiama arba galo rašalu užrašyta knygos antraštė ir t. t. Kaip metodinė pagalbinė priemonė naudojamos monografijos, graviūros, piešiniai, brėžiniai, schemas ir kita. Rekonstrukcija – aukštesnio lygio darbas, kai remiamasi originaliu objektu, bet galimos minimalios paklaidos.

Rekonstrukcijos darbų eiga priklauso nuo pasirinktos koncepcijos [5 il.]. Pirmajame etape iškeliami tikslai ir uždaviniai, pasirenkama kurio laikotarpio knyga bus rekonstruojama, koks įrišo tipas ir konstrukcija. Tada nusprendžiama, ar dirbama remiantis pirminiu šaltiniu – originalu, ar – antrine jau surinkta medžiaga, atliekama mokslinė knygos analizė: nustatoma jos vidinė struktūra, medžiagos, iš kurių pagaminti atskiri knygos elementai, puošybos stilistika, viršelio įspaudų kompozicija ir atlikimo technika. Jeigu reikia, knyga ar jos fragmentai fotografuojami naudojant skaitmenines technologijas. Vėliau aptariama, ar rekonstruktorius (stažuotojas, mokinys) dirba savarankiškai, ar jam reikalinga pagalba, kokie profesiniai įgūdžiai, kiek skiriama laiko darbui atlikti, kokia dirbtuvių materialinė bazė, ar naudojami elektriniai įrankiai ir t. t.

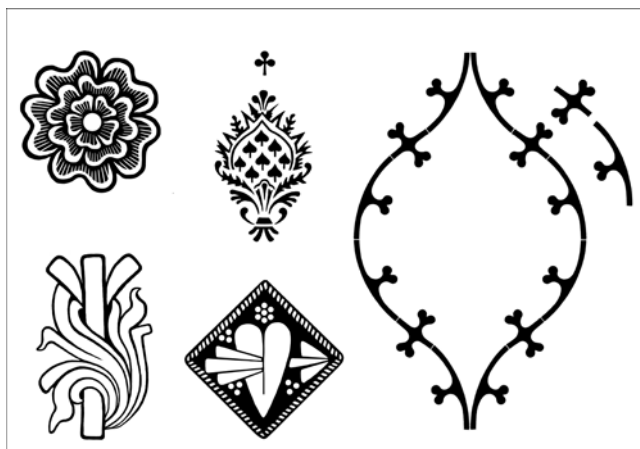
Antrasis etapas – knygrišybos darbo procesai. Remiantis surinkta medžiaga, sulankstomi popieriaus lakštai, suformuojami knygos sąsiuviniai, surišamas knygos blokas, nupjaunami jo kraštai, suformuojama ir sutvirtinama nugarėlė, įpinami kaptalai, išpjaunami ir pritvirtinami mediniai (kartoniniai) kietviršių pagrindai, vėliau įrištas knygos blokas aptraukiamas oda ar kita medžiaga.

Trečiasis etapas – knygos viršelio puošyba ir knygos segtuvų bei apkalų tvirtinimas. Šis etapas sudėtingiausias, nes reikalauja kitų specialistų pagalbos. Skaitmenine kamera fotografuojamas knygos viršelis ir atskiri

6.
XV a. knygos viršelio
įspaudų grafinių vaizdų
atkūrimas, aut. Vytautas
Valinskas, Raimondo
Malaiškos nuotrauka

Reconstruction of graphic
images of the embossing
of a 15th-century book
cover. Vytautas Valinskas

7.
Atkurti knygos viršelio
įspaudų grafiniai
vaizdai, pagal Ink. 215,
aut. Vytautas Valinskas,
Raimondo Malaiškos
nuotrauka

Reconstructed graphic
images of the embossing
of a book cover. Vytautas
Valinskas

odoje puošybos įrankiais išpausti reljefiniai išpaudai, vėliau kompiuterinėmis programomis atkuriami jų grafiniai vaizdai [6, 7 il.], pagaminamos spaudos klišės ir ant odos gabaliukų atspaudžiami kontroliniai išpaudai. Spaudžiant klišės reljefo linijos odoje suartėja, todėl atsižvelgiant į gautus rezultatus grafiniai vaizdai vėl koreguojami. Vėliau gaminamos puošybos įrankių replikos: graviruojamos žalvarinės spaudų plokštelės, prie jų prilietuojami žalvariniai koteliai, pritvirtinamos medinės rankenos [8 il.].

Viduramžiais knygos puošybos įrankius, segtuvus ir apkalus knygrišiams gamindavo atskiras metalo apdirbėjų – graverių cechus, todėl ir šiais laikais knygų segtuvai užsakomi pas šios srities meistrus.

8.
Knygrišio puošybos įrankiai, XV a. spaudų replikos, aut. Marius Žuramskas, Raimondo Malaiškos nuotrauka

Bookbinder's finishing tools, replicas of 15th-century stamps. Marius Žuramskas

Kitas svarbus knygrišybos bei puošybos darbo procesų aspektas – knygos medžiagiškumas. Rekonstrukcijų modelių gamybai naudojamos įvairios medžiagos: pergamentas, popierius (knygos bloko lapai, priešlapiai), augalinis pluoštas (audinys, virvės, siūlai), medis (knygos kietviršių pagrindai), oda (dirželiai, kietviršius dengianti medžiaga), metalas (knygos segtuvai, apkalai) ir kt. Minėtoms skirtingoms medžiagoms apdirbti reikalingi staliaus (pjūklai, obliai, kaltai, gražtai, dildės), odininko (įvairūs peiliai, skutikai), metalo apdirbėjo (pjūkliukai, gražteliai, dildės, plaktukai ir kt. metalui apdoroti) įrankiai, puošybos spaudai ir kt. Atitinkamai turi būti suformuoti darbo su įrankiais įgūdžiai.

Atsižvelgdami į jau minėtus faktus, galime išskirti pagrindinius knygų įrišų rekonstrukcijų (modelių) tipus:

1. Struktūrinis atviras knygos įrišo modelis, kai matyti vidinė knygos struktūra – įrištas knygos blokas, suformuota ir sutvirtinta nugarėlė, įpinti kaptalai [9 il.];
2. struktūrinis knygos įrišo modelis su skersiniais knygos pjūviais, kai oda aptraukta dalis knygos, tačiau matyti ir vidinė knygos struktūra [4 il.];
3. knygos įrišo dalinė rekonstrukcija, kai knyga aptraukta oda ar kita medžiaga; vidinė knygos struktūra uždengta, nematoma [10 il.];

9. XV a. struktūrinis knygos įrišo atviro tipo rekonstrukcijos modelis, aut. Ramunė Kleinovaitė, Sigitas Tamulis, 2017, Raimondo Malaiškos nuotrauka

pen-type structural reconstruction model of a 15th-century binding. Ramunė Kleinovaitė, Sigitas Tamulis, 2017

10. XV a. knygos įrišo uždaro tipo struktūrinis rekonstrukcijos modelis, aut. Ramunė Kleinovaitė, Sigitas Tamulis, 2017, Raimondo Malaiškos nuotrauka

Closed-type structural reconstruction model of a 15th-century binding. Ramunė Kleinovaitė, Sigitas Tamulis, 2017

11. XV a. knygos įrišo rekonstrukcijos modelis, viršutinis kietviršis, aut. Ramunė Kleinovaitė, Sigitas Tamulis, 2017, Raimondo Malaiškos nuotrauka

Reconstruction model of a 15th-century book binding, upper board. Ramunė Kleinovaitė, Sigitas Tamulis, 2017

4. knygos įrišo rekonstrukcija, įrišta ir papuošta knyga, pritvirtintais segtuvais ir / ar apkalais [11 il.].

Skirstymas į šiuos tipus sąlyginis. Dažnai dėl silpnos materialinės mokymo bazės nėra galimybės pritvirtinti knygos segtuvus ir susipažinti su knygos puošybos technikomis, nesilaikoma medžiagiškumo principo, naudojami elektriniai įrankiai. Knygos įrišo rekonstrukcija tampa per daug tiksli, šiuolaikiška, dingsta meistro „rankos“ braižas. Vis dėlto svarbiausias akcen-

tas mokymo procese yra ne knygos įrišo replikavimas, bet knygos struktūros, knygrišybos darbo procesų pažinimas ir praktinių įgūdžių formavimas.

IV. XV a. knygos įrišo rekonstrukcija kaip profesinio meistriškumo tobulinimo metodas

Vilniaus universiteto bibliotekos dokumentų restauravimo dirbtuvėse mokėsi ir atliko praktiką daugybė studentų bei savanorių, kvalifikaciją kėlė stažuotojai iš Lietuvos ir užsienio valstybių. Per kelis dešimtmečius susiformavo savita restauratorių rengimo ir kvalifikacijos kėlimo metodika. Knygų įrišų rekonstrukcija kaip profesinio meistriškumo tobulinimo metodas skirtas II dokumentų restauratoriaus kvalifikacinės kategorijos restauratoriams, nes pagal 2008 m. patvirtintus Dokumentų restauratorių kvalifikacinius reikalavimus:

I kategorijos dokumentų restauratorius turi mokėti konservuoti ir restauruoti medinius knygų kietviršius, furnitūrą, apdailos elementus, odinius, pergamentinius, tekstilinius ir kitokius viršelius, originalius knygų dėklus.³³

Šis mokymo metodas restauratoriui (stažuotojui) padeda „skaityti“ knygos struktūrą, įgalina atpažinti jau anksčiau darytus taisymus, pakeitimus. Taip pat lavina praktinius darbo įgūdžius, sudaro sąlygas pajusti naudojamų medžiagų elgseną ir net anksčiau dirbusio meistro priimtų sprendimų motyvaciją, leidžia „susidraugauti“ su restauruojamu ar rekonstruojamu knygos įrišu. Restauratorius neturi „treniruotis“ ir lavintis ant jau autentiško restauruojamo objekto. Todėl svarbu jam sudaryti galimybes stažuotis pas patyrusį meistrą, kuris jau turi įgūdžių, yra išmėginęs rekonstravimo metodiką ir turi reikalingus įrankius. Čia labai svarbus valstybinių ir visuomeninių organizacijų bendradarbiavimas.

Toks precedentas įvyko, kai 2017 m. spalio d. – gruodžio 31 d. Lietuvos kultūros taryba skyrė edukacinę stipendiją profesinio meistriškumo įgūdžiams tobulinti Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos restauratorei Ramunei Kleinovaitei-Gubanovai. Mokymai vyko rekonstratorių klubo „Dvaro meistrai“ knygrišių dirbtuvėlėje „Senujų amatų dirb-

³³ Lietuvos Respublikos kultūros ministro įsakymas, „Dėl kilnojamųjų kultūros vertybių restauratorių atestavimo komisijos nuostatų sudarymo“.

tuvėse“ (knygrišybės darbo procesai) ir Vilniaus universiteto bibliotekos restauravimo dirbtuvėse (puošybės procesai).

Mokymų tikslas – išnagrinėti kodeksinės knygos struktūrą ir praktinių mokymų metu tobulinti knygrišystės amato (restauratoriaus) darbo įgūdžius, uždavinys – pagaminti XV a. rekonstrukcijos modelį. Mokymų tikslams ir uždaviniams pasiekti sudaryta individuali teorinė ir praktinė mokymo programa. Teorinius mokymus sudarė 12-os paskaitų ciklas tema kodeksinės knygos istoriniai įrišai I–XVI amžiais. Paskaitų metu susipažinta su bloko siuvimo būdais, įrišų struktūra, kaptalų konstrukcija bei jų tvirtinimo būdais, naudojamomis medžiagomis ir kitais aspektais. Išnagrinėti knygų rekonstrukcijų modeliai: Egipto koptų vieno lanko įrišas, I–IV a.; Egipto koptų kelių lankų įrišas mediniais kietviršiais, V–VI a.; Etiopijos koptų knygos įrišas, V–VII a.; bizantinis knygos įrišas, V–XVI a.; Karolingų knygos įrišas, VIII–X a.; romaninis knygos įrišas, apgaubtas odiniu aplanku, X–XIII a.; gotikinis knygos įrišas – knyga kapšas, XIII–XV a.; gotikinis knygos įrišas, XV a.; gotikinis-renesansinis knygos įrišas, XV–XVI a.; renesansinis knygos įrišas, XVI a.; renesansinis knygos įrišas iš Žygimanto Augusto knygų rinkinio, XVI a.; pergamentinis (minkštasis) knygos įrišas, XVI–XVII a.; archyvinis knygos įrišas odos aplanke, XVI a.; archyvinis (kodeksinės) knygos įrišas, XVII a.

Praktinių mokymų pradžioje stažuotoja susipažino su knygos įrišo rekonstrukcijos koncepcija, principais ir metodais [5 il.]. Knygos matmenys (35,5 × 24,5 × 6 cm), konstrukcija ir puošybės stilistika parinkti pagal anksčiau surinktą metodinę medžiagą bei esamą materialinę bazę. Straipsnio autoriui 2014–2015 m. de visu peržiūrėjus VU bibliotekoje saugomų inkunabulų rinkinį, XV a. (re)konstrukcijos modelio gamybai pasirinktas Ink. 215 (*Opera. Tertia pars ope[rum] / Johannis de Gerson doctoris christianissimi*, Strasbourg, 1488) kaip geriausiai atspindintis būdingiausius vėlyvojo gotikinio knygos įrišo architektoniką bei stilistiką [12, 13 il.]. Pagal išlikusius originalius įspaudus kietviršių odoje atkurti grafiniai vaizdai [6, 7 il.] ir pagamintos puošybės įrankių replikos [8 il.].

Knygrišybės darbo procesai. Stažuotoja pagal pasirinktos knygos formatą sulankstė popieriaus lakštus, suformavo knygos lankus (są-

12.

Ink 215. *Opera. Tertia pars ope[rum] / Johannis de Gerson doctoris christianissimi*, Strasbourg, 1488, viršutinis kietviršis, Raimondo Malaiškos nuotrauka

Ink 215. *Opera. Tertia pars ope[rum] / Johannis de Gerson doctoris christianissimi*; Strasbourg, 1488. Upper board

13.

Ink 215. *Opera. Tertia pars ope[rum] / Johannis de Gerson doctoris christianissimi*, Strasbourg, 1488, apatinis kietviršis, Raimondo Malaiškos nuotrauka

Ink 215. *Opera. Tertia pars ope[rum] / Johannis de Gerson doctoris christianissimi*; Strasbourg, 1488. Lower board

siuvinius). Vėliau prie keturių dvigubų ryšių surišo knygos bloką, gobeliu (diskiniu peiliu) apipjovė jo kraštus, suformavo ir klįjais bei drobės audiniu sutvirtino nugarėlę, įpynę kaptalus. Pagal knygos bloko formatą mokinė išpjovė ir nušlifavo medinius kietviršius, iškalė juose kanalus ir pragrėžė skylės, pervėrė ryšių bei kaptalų virvių galus ir juos pritvirtino, užkalė mediniais kaišiais. Taip įrištą knygos bloką su pritvirtintais kietviršiais (atviras struktūrinis modelis [9 il.]) aptraukė anksčiau paruošta nuploninta oda (uždara dalinė rekonstrukcija [10 il.]).

Knygos viršelio puošybos procesai. Pirmame puošybos darbų etape stažuotoja pagal viršelio matmenis ir pasirinktą būsimų įspaudų išdėstymo kompoziciją nupiešė eskizą (replikuojant knygos įrišą dažniausiai išdidinama reikiamo dydžio originalo nuotrauka). Antrame – adata ir mentele ant viršelio odos pažymėjo būsimas įspaudų ir linijų vietas. Trečiame –

14.

Segtuvų dirželiai su pritvirtintais kabliukais, XV a. rekonstrukcija, aut. Marius Žuramskas, Sigitas Tamulis, 2017, Raimondo Malaiškos nuotrauka

Binding straps with attached hooks. 15th-century reconstruction. Marius Žuramskas, Sigitas Tamulis, 2017

15.

XV a. knygos įrišo rekonstrukcijos modelis, apatinis kietviršis su prikaltais segtuvų dirželiais, aut. Ramunė Kleinovaitė, Sigitas Tamulis, 2017, Raimondo Malaiškos nuotrauka

Reconstruction model of a 15th-century binding, lower board with attached clasp straps. Ramunė Kleinovaitė, Sigitas Tamulis, 2017

pažymėtose vietose mechaniniu presu įspaudė plokštelių reljefinius įspaudus, vėliau vienetinius įspaudus ir linijas ranka. Ketvirtame, paskutiniame, darbų etape, papuošusi knygos viršelį, mokinė ant viršutinio kietviršio prikaltė segtuvų kilpeles [11 il.], išpjovė ir suklijavo odos dirželius, prie jų pritvirtino segtuvų kabliukus [14 il.], pagamino dirželių tvirtinimo plokšteles, segtuvų dirželius pritvirtino prie apatinio kietviršio [15 il.].

Praktikos aptarimo metu išnagrinėta rekonstrukcijos darbų eiga, aptartos klaidos, numatyti tolesni bendradarbiavimo planai. Stažuotoja praktikos metu įgijo daug vertingų teorinių ir praktinių žinių: susipažino su knygos įrišo struktūros raida, jo rekonstravimo principais, pirmą kartą rankiniu būdu pjovė knygos kraštus, dirbo su staliaus, juvelyro, knygrišio puošybos įrankiais, susipažino su knygos puošybos metodika, išmoko pagaminti bei pritvirtinti knygos segtuvus. Stažuotės metu įgytus įgūdžius restauratorė galės panaudoti savo tiesioginiame darbe.

Išvados

Straipsnyje trumpai apžvelgę knygrišystės amato istorines kultūrinės vystymosi tendencijas nuo viduramžių amatų cechų iki šių dienų rekonstruktorių klubų sąjūdžio bei restauratorių veiklos, matome, kad kny-

grišystė Lietuvoje turi galias europines tradicijas, siekiančias XVI amžių. Iš Lietuvos bibliotekų fonduose saugomų knygų matyti, kad nėra pagoniškos, lietuviškos, liaudies, tautinės, nacionalinės knygos struktūros ar knygrišystės amato mokyklos. Tiek knyga, tiek knygrišystės amatas, tiek amatų cechai yra Vakarų Europos civilizacijos produktai. Atgimimo laikotarpiu išsivysčiusi rekonstruktorių klubų veikla turėjo įtakos rekonstrukcijų, ypač archeologinių radinių, (at)kūrimui, terminų norminimui, rekonstruojamo gaminio (at)kūrimo metodikoms. Pasirodė ir mokslinių publikacijų.

XX a. 8 deš. prie didžiųjų Vilniaus bibliotekų pradėjus steigti restauravimo skyrius, atsirado knygrišio restauratoriaus specializacija, formavosi savita knygrišystės amato mokykla. Knygrišystės amato praktiniai pagrindai tapo vienu iš restauratoriaus profesinio rengimo pradinių etapų. 2008 m. patvirtinus Kilnojamųjų kultūros vertybių restauratorių atestavimo komisijos nuostatus, buvo reglamentuoti restauratoriams keliami reikalavimai (teorinės žinios ir praktiniai gebėjimai). Restauruojamo objekto ar prarasto fragmento rekonstrukcija tapo viena iš restauravimo proceso dalių, knygrišystės amatas taip pat tapo neatsiejama šio proceso dalimi.

Kadangi restauravimo dirbtuvių kolektyvai patys ruošia knygų įrišų restauratorius, susiformavo pakopinė mokymo ir darbo kontrolės sistema. Praktika parodė, kad teorinių žinių apie knygos struktūros istoriją, knygrišystės technologijų raidą geriausias fiksavimo būdas yra praktinių įgūdžių formavimas bei perdavimas, atliekant knygų įrišų modelių (re)konstrukcijas.

Lietuvoje knygų įrišų (re)konstrukcijų (at)kūrimo kaip praktinių įgūdžių tobulinimo metodas žengia pirmuosius žingsnius. Nuo 2010 m. pirmieji ir vieninteliai šią veiklą pradėjo vystyti Vilniaus universiteto bibliotekos restauratoriai, Vilniaus knygrišių gildijos nariai Cezar Poliakevič, Jonas Daunoravičius, Sigitas Tamulis, Rimas Supranavičius, Ieva Rusteikaitė. 2017 m. pirmą kartą šis mokymo metodas pritaikytas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos restauratorei Ramunei Kleinovaitei-Gubanovai stažuojantis rekonstruktorių klube „Dvaro meistrai“. Atlikta visa XV a. knygos įrišo (re)konstrukcija.

Mokymai parodė, kad, norint perteikti teorines bei praktines žinias, reikalinga ilgametė restauratoriaus (meistro, mokytojo ir kt.) darbo

patirtis. Surinkta metodinė medžiaga, prieiga prie knygų fondo, puošybos įrankių replikavimas, naudojamos medžiagos, gera knygrišybos įrankių materialinė bazė – būtina sąlyga šiam (re)konstrukcijų (modelių) (at)kūrimo mokymo metodui įgyvendinti.

Gauta ——— 2018 12 07

Šaltiniai

- Lietuvos Respublikos kultūros ministro įsakymas, „Dėl kilnojamųjų kultūros vertybių restauratorių atestavimo komisijos nuostatų sudarymo“, in *Teisės aktų registras*, [interaktyvus], [žiūrėta 2018-10-09], <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.DB64EC66F18A/hTRnSmMTxa>.
- Rutkauskaitė Indrė, „Amatų ipaveldinimas Vilniuje“: Magistro darbas, Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Vilnius, 2006.
- Spurga Linas, „Šiuolaikinė vakarų kaligrafija“: Magistro darbas, Vilniaus dailės akademija, Vilnius, 2017.

Literatūra

- Gurevičius Aronas, *Viduramžių mąstymo kategorijos*, Vilnius: Mintis, 1989.
- Gombrich Ernst Hans, *Meno istorija*, Vilnius: Alma littera, 2014.
- Klimka Libertas, *Amatai Vilniuje: tradicijos ir šiandiena*, Vilnius: VŠĮ Amatų gildija, 2000.
- „Knygos anatomija: I–XVI a. knygų įrišų (re) konstrukcijų paroda“, in: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos internetinė svetainė, [interaktyvus], [žiūrėta 2018-10-09], <http://www.mab.lt/lt/archyvas/1624/1550>.
- Laucevičius Edmundas, *XV–XVII a. knygų įrišimai Lietuvos bibliotekose*, Vilnius: Mokslas, 1976.
- Laužikas Rimvydas, „Archeologija kaip komunikacija“, in: *Lietuvos archeologija*, t. 32, 2007, p. 31–50.
- „Lietuvos dailė 1945–1990“, in: *Visuoti- nė lietuvių enciklopedija*, [interaktyvus], [žiūrėta 2018-10-09], <http://www.vle.lt/Straipsnis/Lietuvos-dailė-1945%E2%80%931990-117590>.
- „Lietuvos dekoratyvinė dailė. Odos dirbiniai 1945–1961“, in: *Lietuvos taikomoji dekoratyvinė dailė*, [interaktyvus], [žiūrėta

2018-10-09], <http://www.tdaile.lt/Laikotarpiai/Laikotarpis4561.htm>.

- Luchtanas Aleksiejus, „Eksperimentinė archeologija Vilniaus universitete“, in: *Eksperimentinė archeologija. Lietuvos materialaus paveldo rekonstrukcija*, t. II, Vilnius: Akademinei leidyba, 2017, p. 9–28.
- Lukšėnienė Janina, Senvaitienė Jūratė, „Lietuvos dailės muziejinių vertybių restauravimo centro indėlis į kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugą“, in: *Lietuvos kultūros paveldo restauravimo institucijų 50-mečio konferencijos medžiaga*, Vilnius, 2000, p. 38–41.
- Misiūnienė Snieguolė, „Vilniaus knygrišių gildija: tradicijos ir tęstinumas“, in: *Tarp knygų*, Vilnius, 2005, Nr. 12, p. 10–15.
- Plioplys Algirdas, „Dokumentų restauravimas Lietuvos bibliotekose“, in: *Lietuvos kultūros paveldo restauravimo institucijų 50-mečio konferencijos medžiaga*, Vilnius, 2000, p. 46–49.
- Rimkus Vytenis, „Liaudies menas – sudėtinė kultūros dalis“, in: *Lietuviškų suvenyrų simbolių paieška*, sud. Valentinas Jazerskas, 2010, p. 7–13.
- Rimkutė Virginija, „Eksperimentinė archeologija kaip tyrimo metodas“, in: *Metodai Lietuvos archeologijoje. Mokslas ir technologijos praeičiai pažinti*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 685–722.
- Szirmai J. A., *The Archeology of Medieval Bookbinding*, Farnham, Burlington, 2009.
- Šatavičiūtė Lijana, „Amatų sąjūdis XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Lietuvoje: tautinis aspektas“, in: *Meno istorija ir kritika. Menas ir tapatumas*, Kaunas, 2008, Nr. 4, p. 88–100.
- Tadas Lomsargis: biografija, kūriniai, dokumentai, laišakai, užrašai*, sud. Leonas Gudaitis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995.
- Vitkus Jonas, „Gyvoji archeologija“ Valstybiniame Kernavės kultūriniam rezervate“, in: *Lietuvos valsčiai. Musninkai. Kernavė. Čiobiškis*, Vilnius: Versmė, 2005, p. 52–63.

Summary

Creating Reconstruction Models of Book Bindings as a Method for Improving the Practical Skills of Document Conservators

Sigitas Tamulis

Keywords: bookbinding craft, bookbinding, reconstruction, model, method, document conservation.

The purpose of this article is to introduce the use of reconstruction models of book bindings as a method for improving the practical skills of document conservators.

Lithuanian educational institutions offer the training for single-discipline specialists in repair and conservation of paintings, sculptures, mural paintings, archaeological finds and documents, as well as chemical technologists in the field of conservation and repair. The majority of these institutions do not have the necessary facilities, equipment, tools and materials to offer practical training, and the time of practical work during the studies is too short to build the necessary skills. Therefore, most of the graduates master the theoretical basis of conservation and repair, but lack practical skills and the know-how. Such specialists receive training at conservation workshops according to their current needs, profile (e.g. bookbinding) and capacities. Practice has shown that one of the best ways to improve conservators' skills is working on reconstruction models.

The article reviews the tendencies of historical and cultural development of the bookbinding craft from medieval workshops to the activities of contemporary reconstruction associations. The status of craftsman in the Vilnius Bookbinders' Guild in the 16th century, in the late 19th and the early 20th century, the Soviet period and the period of independent Lithuania is briefly discussed. The understanding of reconstruction of bookbinding, and the concepts of reconstruction, replica, model and simulation are analysed. In the final section of the article, a model and reconstruction of a 15th century binding is presented as one of the examples of document conservation traineeship.